

Kvissle-Nolby-Prästbolet Njurunda socken, Medelpad

En fördjupad beskrivning av riksintresseområdets kulturmiljövården

**En centralbygd från järnålder och medeltid med
ålderdomliga vägar och gårdsmiljöer**

Rapport 1999:8 från Läns museet Västernorrland
Avdelningen för kulturmiljövård
Carina Öberg

REFERENSEXEMPLAR

Sammanfattning

Länsmuseet Västernorrland har på uppdrag av Vägverket Region Mitt, utarbetat en fördjupad beskrivning av kulturmiljövärden inom riksintresseområdet Kvissle-Nolby-Prästbolet i Njurunda socken, Sundsvalls kommun. För att tydliggöra landskapets och kulturmiljöns utveckling under förhistorisk tid, medeltid fram till nutid har Lars Högberg på Bryggan arkitekter KB i Härnösand, framställt illustrationer över riksintresseområdet.

Landskapsrummet bildar idag en sammanhållen enhet, med bebyggelse, odlingsmark och landsväg som slingrar mellan byarna. Kulturmiljöns karaktär har starkt präglats av sin historia och den saknar motsvarighet regionalt och nationellt. Mycket pekar på att området var en politisk, religiös och ekonomisk centralbygd under järnålder och medeltid. I knutpunkten där Norrstigen och Ljungan möttes, fanns människornas mötesplats, handelsplats och religiösa centrum. Här hade kyrkan och kungamakten sina intressen. Ortnamn, traditioner och fysiska lämningar kan berätta om hur människor levde och nyttjade sina naturresurser. Mer än 100 fornlämningar är registrerade t.ex. Norrlands största gravhög, en runsten och en tidigmedeltida gårdskyrkoruin. Kulturmiljön representerar en stormannabebyggelse under järnålder och tidig medeltid och en av de tydligaste markeringarna av förhistorisk och tidigmedeltida makt och status norr om Dalälven.

Den gamla centralbygden ligger fortfarande intakt och bosättningsmönstren, från förhistorisk tid och medeltid är påtagliga. I området finns en dynamik med storhögar, religion och kommunikationer på vägar och vatten. Miljön har sedan dess endast förändrats i mycket liten grad av människan. I byarna Nolby och Västbo är bebyggelsens läge påfallande oförändrade. Om- och tillbyggnader av bostadshus och ekonomibygnader har skett men husens placering på tomterna kan vara medeltida. Över gårdsplanerna och mellan byarna går en slingrande landsväg, omgärdad av ett öppet och välhävdad odlingslandskap. I socknen finns en livaktig hembygdsförening som tillsammans med Sundsvalls Fornminnesförening på 1960-talet tog initiativ till att informera om kulturmiljöns värden. Arkeologstigen har inneburit att området idag är ett betydelsefullt rekreationsområde av stort värde för de boende i området och andra besökare. Informationsskyltar invid fornlämningarna och informationsblad har framställts och på många gravfält sköts markvegetationen enligt upprättade skötselplaner.

En vägsträckningen genom riksintresseområdet skulle skapa en barriäreffekt och dela kulturmiljön i två separata områden. Kulturmiljön har under järnålder och medeltid varit en centralbygd av stor betydelse. Den gamla centralbygden ligger fortfarande intakt och de tidigare bosättningsmönstren från förhistorisk tid och medeltid är väl synliga. Det är därför nödvändigt att den nuvarande helhetsmiljö bevaras så att vi även i framtiden kan se de synkrona såväl som de diakrona sambanden och förstå utvecklingen inom det resursområde som människor disponerat under de senaste 2000 åren.

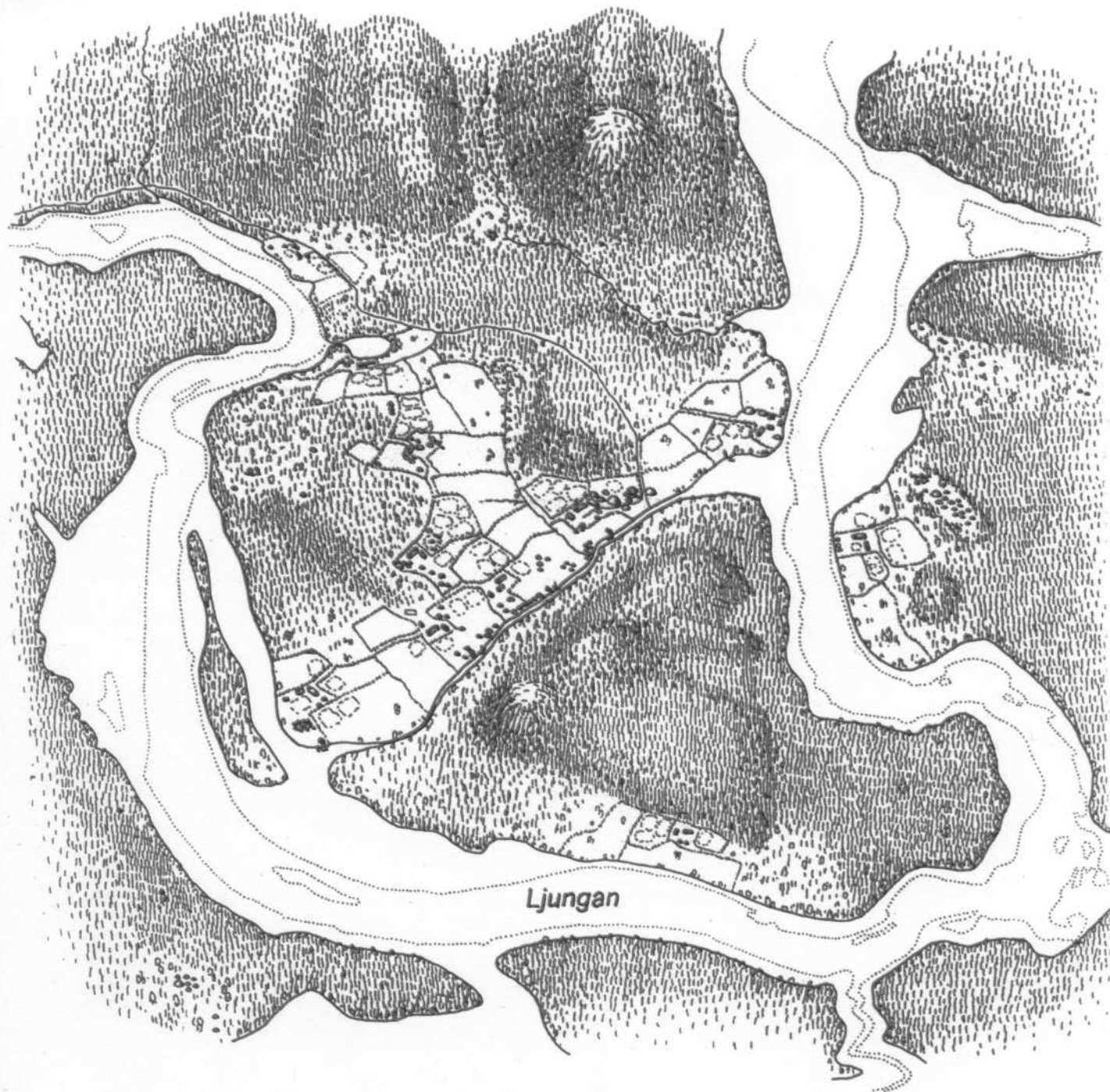

Bygden under folkvandringstid, 400-600 e Kr.

Havsyntans nivå är 15 m högre än idag.

Ljungan är en viktig transportled för inlandets produkter såsom järn, pälsverk och skinn. Gårdarna vid älvmyrningen kontrollerar handeln med dessa varor vilket ger grund för ett ekonomiskt välstånd. Kvisslebygden blomstrar med många stormannagårdar och monumentala gravhögar. Gravarna markerar att här härskar en mäktig stormannaätt. Ornamnet Tuna tyder på en central mötesplats i området.

Rekonstruktionen bygger på uppgifter ur RAÄ:s fornlämningsregister samt ekonomiska kartan.

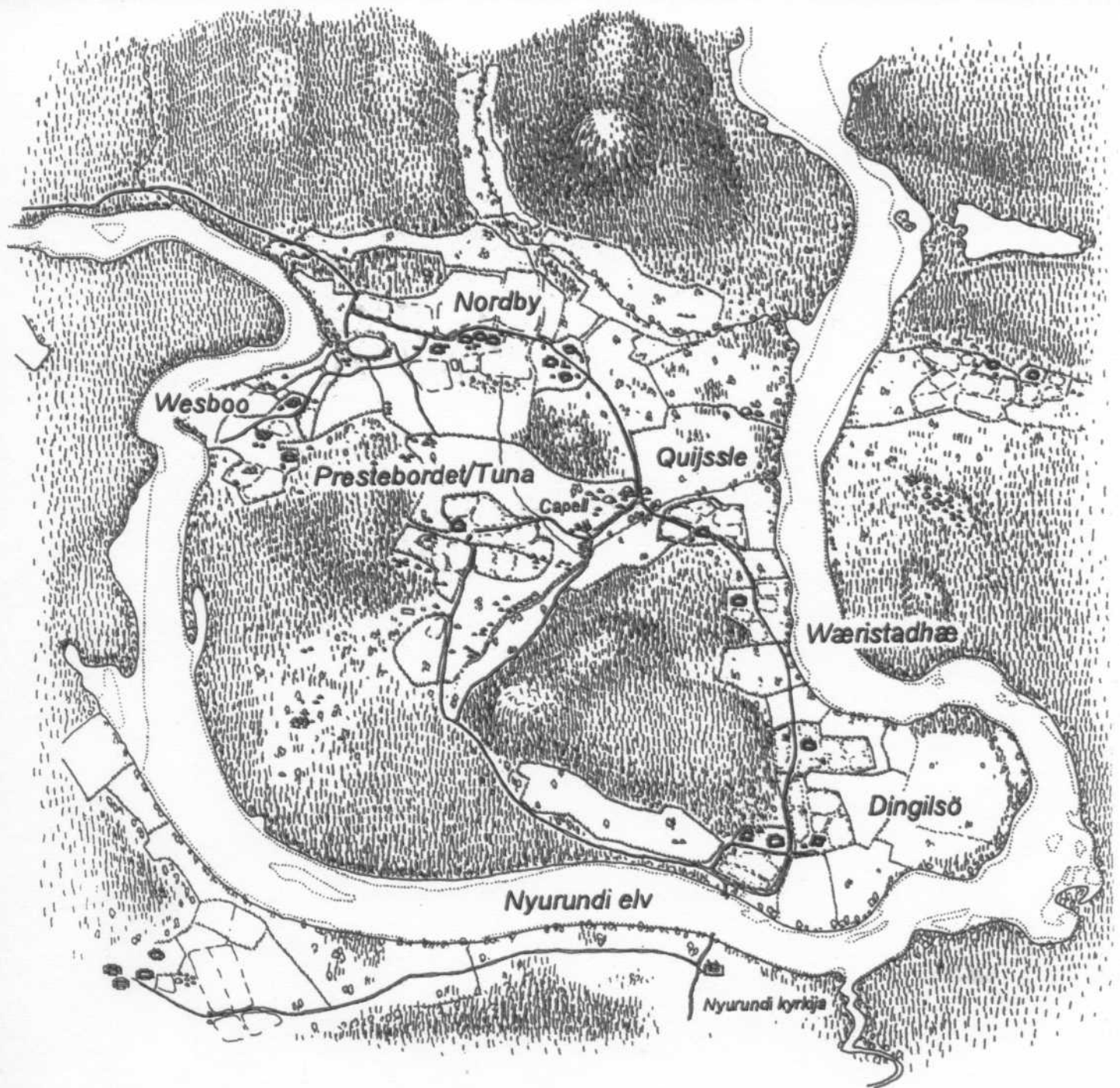
Bygden under vikingatid, 800-1050 e Kr.

Havsyntans nivå är 10 m högre än idag.

Åter en tid av expansion efter en kort tillbakagång under vendeltid (600-800 e Kr). Bygden uppvisar kontinuitet trots ändrade bebyggelselägen. Tack vare landhöjningen kan nya slättermarker tas i anspråk. Farleden har smalnat av till ett kvissel, men är ännu mycket betydelsefull. Gravarna anläggs liksom tidigare nära stranden.

Stormannagården har fortfarande stor betydelse för bygden. Vid ridstigen till Tunabygden i väster reser man en runsten över Bure. Kanske var han stormannen i bygden.

Rekonstruktionen bygger på uppgifter ur RAA:s fornlämningsregister samt ekonomiska kartan.

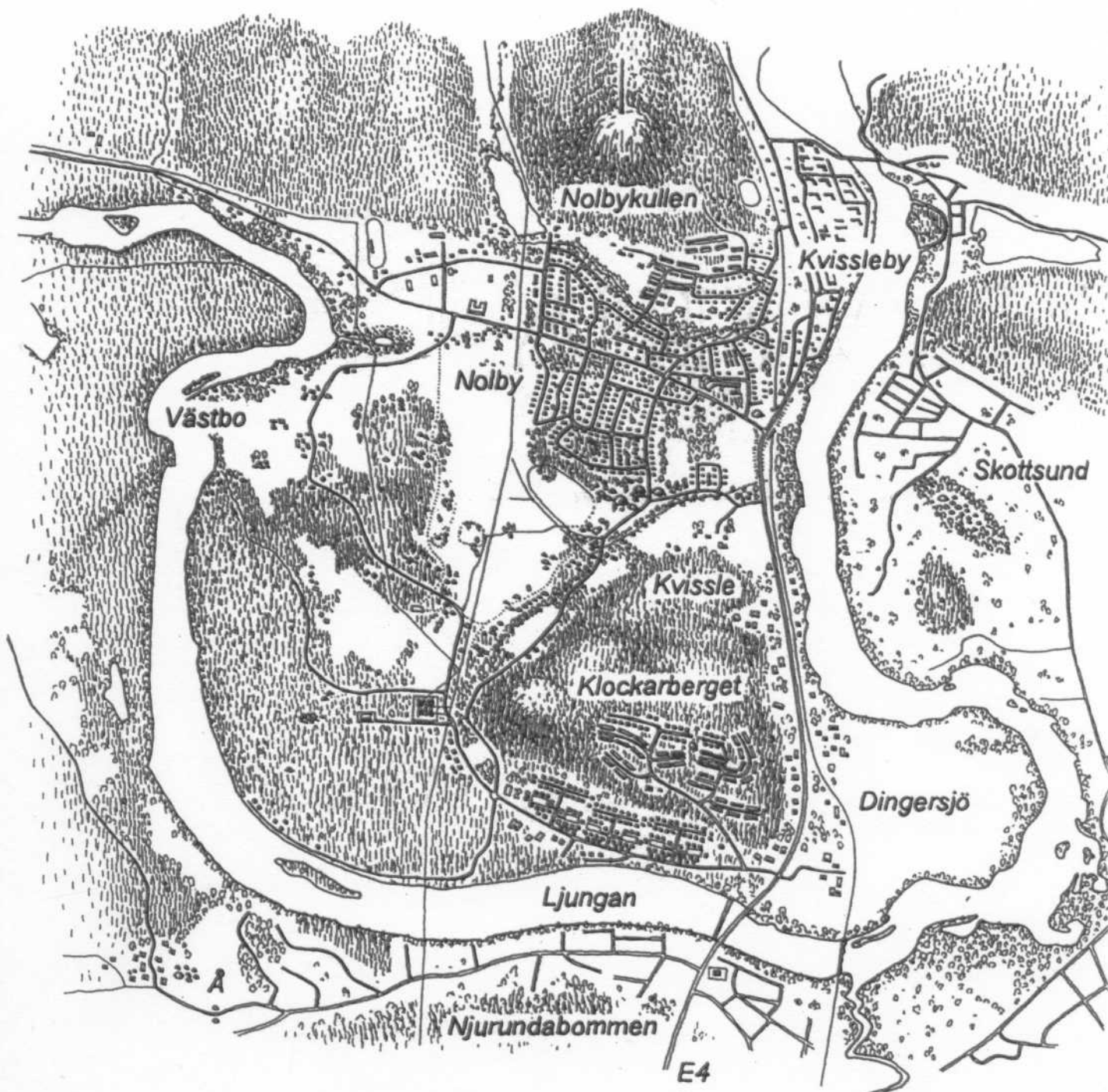
Bygden under medeltiden, 1050-1521 e Kr.

Havsytans nivå är 5 m högre än idag

Bygden är fortfarande en betydelsefull centralbygd, trots att den gamla farleden, kvisslet, nu grundats upp. Stormannaätten lever kvar och bygger ett kapell av sten som visar den nya religionens betydelse. En smal väg leder därifrån upp till Prästbolet, även kallat Tuna. Här bor prästen även sedan sockenkyrkan byggts på andra sidan Ljungan.

Byarna Nolby, Kvissle och Västbo växer fram och förbinds med slingrande körvägar. En ny kommunikationsled är Norrstigen, där kungens och biskopens befattningshavare färdas.

Rekonstruktionen bygger på storskifteskartor från 1700-talet samt ortnamnregister.

Bygden idag

Villor, flerbostadshus och byggnader för industri, handel och service är en följd av industri-samhällets framväxt under 1800- och 1900-talen. Bebyggelsen är främst koncentrerad längs älvens utlopp där också dagens pulsådorr E4 och ostkustbanan löper fram.

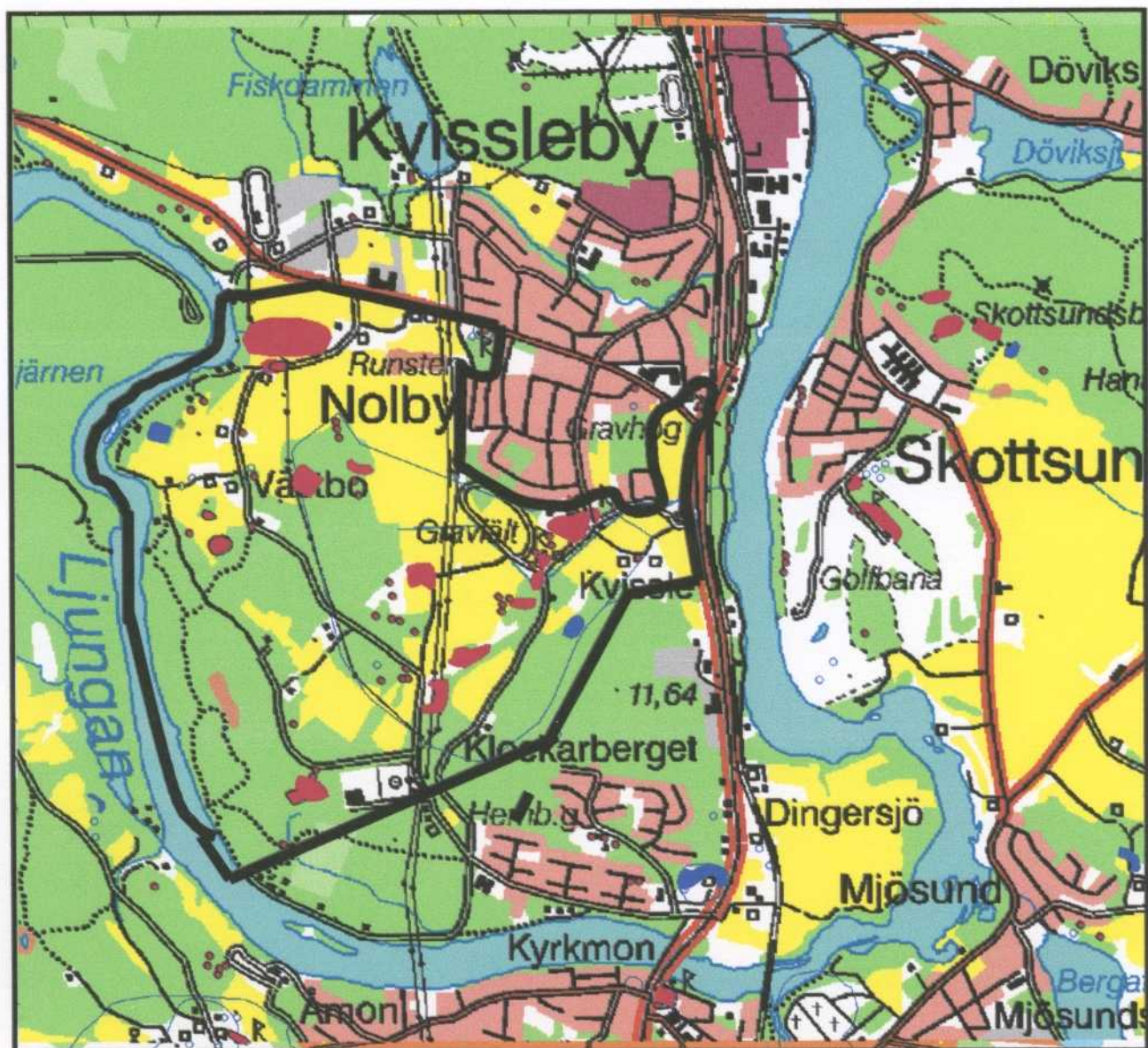
Den gamla centralbygden är dock fortfarande intakt och de tidigare bosättningsmönstren från förhistorisk tid och medeltid är ännu väl synliga. Den uppgrundade havsviken och storhögar-nas placering på uddar syns tydligt i den öppna och sammanhållna jordbruksbygden. Den gamla älvfåran syns som en fördjupning med våtmark, där gravfälten ligger i rad på den forna strandbrinken.

Kvissle-Nolby-Prästbolet i Njurunda socken, Medelpad

En fördjupad beskrivning av riksintresseområdets kulturmiljövärden

INNEHALLSFÖRTECKNING

Inledning	9
Utförande	9
Älvens betydelse	9
Riksintresseområden	10
Kulturmiljöer av riksintresse jämförbara med området Kvissle-Nolby-Prästbolet	10
Beskrivning av riksintresseområdet Kvissle-Nolby-Prästbolet	10
Jordarter och landhöjning	13
Fornlämningar	
Arkeologstigen	14
Fornlämningarna i riksintresseområdets närhet	15
Fornlämningar, traditioner och byar i riksintresseområdet	16
Kvissle	16
Prästbolet	18
Västbo	21
Nolby	22
Riksintresseområdet under de senaste 50 åren	24
Konsekvensen av en ny dragning av E4 inom riksintresseområdet.	25
Landskapets helhet	25
Förhistoriska värden	27
Medeltida värden	29
Referenser	31
BILAGA	
Registrerade fornlämningar	

Kartan visar aktuellt utredningsområde

 Fornlämningar enligt Riksantikvarieämbetets
forminnesinventering

 Avgränsning för riksintresseområdet enligt
Riksantikvarieämbetes beslut 871105

Inledning

Länsmuseet Västernorrland har på uppdrag av Vägverket Region Mitt, utarbetat en fördjupad beskrivning av kulturmiljövärden inom riksintresseområdet Kvissle-Nolby-Prästbolet i Njurunda socken, Sundsvalls kommun.

Arbetet har bestått av arkiv- och litteraturstudier samt fältbesiktningar i området. I rapporten presenteras områdets unika fornlämningar från tidsperioden järnålder till medeltid. Även det historiska landskapet beskrivs i rapporten. Avsikten är att beskriva förändringen i landskapet i fråga om byarnas bebyggelse samt de lokala vägarnas sträckning genom området. Vidare görs en bedömning av hur områdets kulturmiljövärden och landskap påverkas om en väg dras igenom området. Detta visas med tre kartor, där avgränsningar gjorts för att visa områdets förhistoriska-, medeltida- respektive nutida värden. Lars Högberg, Bryggan arkitekter KB i Härnösand, har illustrerat områdets historiska förlopp i fyra ritningar.

Utförande

Carina Öberg Antikvarie, Länsmuseet Västernorrland

Mona Sundin Byggnadsantikvarie, Länsmuseet Västernorrland

Tidsåtgång 990601-990625 (15 arbetsdagar)

Dnr 266/99

Älvens betydelse

Medelpads två stora älvdalar har varit pulsådor för aktiviteter från förhistorisk tid till modern tid. Inlandsisens avsmältning avsatte sediment vid mynningarna av väldiga isälvar. När sedan landmassan successivt höjdes och älvarna skar sig ned genom sedimentavlagringar, skapades i och kring denna miljö, goda förutsättningar för jakt och fiske, bosättning och odling.

Under tidsperioden 400- och 600-talen efter Kristi födelse förekom en distribution av handelsprodukter t.ex. pälsvaror och järn från inlandets sjösystem via älvarna och ut mot kusten. Vid älvdalarnas mynningar fanns handelsgårdar som ägdes av stormän vilka kontrollerade det politiska och det ekonomiska livet. Kring stormannagårdar manifesterades makt och betydelse bl.a. genom uppförande av storhögar. Gravgåvorna vittnar om kontakter med kontinenten genom sitt innehåll av romerska importvaror i brons, glas och guld. Jämsides med detta övre samhällsskikt fanns även en jordbrukande befolkning.

I Kvissle-Nolby-Prästbolet låg en av de viktigaste platserna under järnåldern. Fornlämningarna här har en betydande monumentalitet. Många av gravarna är mycket stora och flera större än 20 meter i diameter. Uppenbarligen är gravarna byggda och placerade för att synas både för sin samtid och för eftervärlden. Under hela järnåldern och in i medeltid var området en betydelsefull mötesplats. Idag ligger fornlämningarna insprängda invid områdets odlingslandskap och bebyggelse.

I några undersökta gravar i området har föremål påträffats som ger en bild av järnåldern som ett samhälle med europeiska kontakter. Importerade lyxvaror och bronskittlar från Rehnlandet har hittats i storhögarna. Omvärldens händelser avspeglas även i regionens fornlämningar. Storhögarnas era avklingade i slutet av 500-talet. Under några hundra år fram till 800-talet förefaller bebyggelsens expansion varit mindre intensiv, för att återigen under 800-talet sätta ny fart och under medeltid vara mycket expansiv.

I Kvissle-Nolby-Prästbolet området har landhöjningen haft stor betydelse. Under förhistorisk tid följde gårdarna strandlinjens förskjutning nedåt i terrängen och byggnader och gravar placerades i strandnära lägen. Storhögar från äldre järnålder anlades på uddar i havsviken och vikingatidens gravfält på den dåtida älvbrinken vid färleden.

Riksintresseområden

Kulturmiljövården koncentrerade tidigare sina insatser i bevarandet av enstaka objekt/kulturminnen. För flertalet av dessa finns ett lagskydd (Kulturminneslagen) där särskilt tillstånd krävs från länsstyrelsen för att ta bort eller väsentligt ändra dem. Riksantikvarieämbetet pekade 1987 ut ca 1700 områden i landet med kulturmiljöer av riksintresse. Det skedde enligt naturresurslagen (NRL). En utgångspunkt var att områdena ska representera hela landets 10 000-åriga historia, från stenålder till nutid. Miljöerna ska också spegla hela befolkningens historia, d v s de olika samhällsklasserna boendeförhållanden och arbetsmiljöer och de olika samhällstyperna som uppstått genom tiderna. I Riksantikvarieämbetets promemoria 850923 a n g *Översyn av områden av riksintresse för kulturmiljövården*, poängteras att kulturvärdena i de utvalda riksintresseområdena ska vara så stora att områdena har få motsvarigheter i regionen, i riket eller internationellt sett. Med kulturvärden avses vetenskapliga och upplevelsemässiga värden i den av människan odlade, byggda och påverkade miljön som huvudsakligen har sin grund i historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värderingar. I en miljö av riksintresse för kulturmiljövården eftersträvas att de äldre strukturerna i landskapet kan upplevas, förstås och tillsammans bilda en helhet.

I urvalet av riksintresseområden poängterades vikten av att området förmedlar kunskap om äldre tiders förhållanden. Ytterligare kriterier som föranledde urvalet var bl. a. områdets pedagogiska tydlighet, att området var välbevarat, att området var sällsynt, att området var representativt etc.

Kulturmiljöer av riksintresse jämförbara med området Kvissle-Nolby-Prästbolet

En sökning i Riksantikvarieämbetets sammanställning över riksintresseområden i Sverige visar att i landet finns endast 19 riksintressanta kulturmiljöer med liknande kvalité som Kvissle-Nolby-Prästbolet. På ingen av dessa platser är dock landhöjningen så påtaglig. Här kan människornas nyttjade av sin naturmiljö följas och förstås på ett enastående sätt. Området kan alltså ses som unikt också i ett nationellt perspektiv.

Beskrivning av riksintresseområdet Kvissle-Nolby-Prästbolet

Området beskrivs av Riksantikvarieämbetet som en unik fornlämningsmiljö där kombinationen av gravfält med flera storhögar, varav en är Norrlands största, en runsten och en tidig medeltida gårdskyrkoruin representerar sannolikt en stormannabebyggelse under järnålder och tidig medeltid och är en av de tydligaste markeringarna av förhistorisk och tidigmedeltida makt och status norr om Dalälven.

År 1987 beslutade Riksantikvarieämbetet att utvidga intresseområdet. Storhögen vid Tingsgärdesbacken i korsningen E4-Tunavägen togs med i miljön i syfte att framhäva det historiska sambandet mellan riksintressemiljöns olika monument.

Kulturhistoriska helheter i landskapet kan definieras som synkrona och/eller diakrona samband. Den viktigaste formen av synkrona samband utgörs av en kulturmiljö där många komponenter är bevarade från ett givet skede. Det är då enkelt att uppfatta hur de har fungerat tillsammans i förhållande till naturmiljön. Diakrona samband kännetecknas av att olika tiders utnyttjande av givna naturförutsättningar låter sig avläsas inom ett och samma landskapsrum. I riksintresseområdet Kvissle-Nolby-Prästbolet kan såväl synkrona som diakrona samband studeras vilket innebär att miljön är ett exempel på en helhetsmiljö där människornas aktivitet i området börjar något århundrade efter Kristi födelse, kulminerar under järnålder för att sedan fortgå till i dag.

Mellan Nolbykullen och Ljungans krokiga älvsträckning ligger idag en sällsynt sammanhållen och välbevarad centralbygd från järnålder och medeltid. Kulturmiljön saknar motsvarighet i Väster-norrland avseende områdets unika sammansättning med fornlämningar från äldre järnålder, yngre järnålder och medeltid. Området är en enastående miljö där det stora antalet registrerade fornlämningar, den orörda kulturmiljön med bebyggelselägen, markanvändning samt ett bevarat vägnät är värdefulla komponenter. Området står i särklass också vad gäller det ovanligt tydliga landskapsrummet. Nolbykullen i norr har sannolikt varit en märkespunkt. Det markerade berget understryker också gravkullarnas form och monumentalitet. I den nordiska mytologin förbinds ofta företeelser som borgar, berg och gravhöggar med varandra (Johansen 1997: 145).

I kulturmiljön finns gravfält med storhögar, en runsten och en tidig medeltida kyrkoruin. Området var av stor betydelse under hela järnåldern och tidig medeltid och bildar idag en sammanhållen enhet. Den härskande förhistoriska ätten visade i sin placering av storhögarna betydelsen av väl synliga gravmonument.

Inlandets produkter; järn, pälsverk och skinn transporterades på Ljungan. Kring dess mynning kunde handelsverksamheten kontrolleras och varorna kunde sedan vidarebefodras till kontinenten. Under perioden 400-600-talen efter Kristi födelse var därför området Kvissle-Nolby-Prästbolet och Västbo ett område av stor betydelse. Här kontrollerade stormän eller hövdingar det politiska, religiösa och ekonomiska livet. Kring deras gårdar manifesterades makt och betydelse genom uppförande av storthögar. Gravgåvorna vittnar om kontakter med kontinenten genom sitt innehåll av romerska importvaror i brons, glas och guld. Området var även under den senare järnåldern en betydelsefull centralbygd. Landhöjningen i området innebar att havsviken grundades upp och blev värdefull jordbruksmark. Fornlämningarna i området anlades fortfarande i anslutning till de gamla gravfälten men även vid den nu uppgrundade och smala farleden. På runstenen får vi namnen på de första invånarna i bygden. Kanske var de ättlingar till någon storman som begravts några hundra år tidigare. Bygdens betydelse som centralort fortsatte under medeltid, men de lokala hövdingarna och stormännens betydelse reducerades. Framväxten av en central statsmakt i Mälardalen gjorde att de ersattes av kungliga fogdar och uppsyningsmän. Nya färdvägar utvecklades under medeltiden. Norrstigen var den mest betydelsefulla vägen i Norrland. I området byggdes en av de första kyrkorna i länet. Det medeltida kapellet visar att den nya religionens fick stor betydelse i området. Byarna har med all sannolikhet funnits under medeltiden och de förbands med slingrande körvägar.

Miljön har förändrats i mycket liten grad av människan. I byarna Nolby, Västbo och Kvissle är bebyggelsens läge påfallande likartad. Om- och tillbyggnader av bostadshus och ekonomibyggnader har skett men husens placering på tomterna har medeltida ursprung. Över gårdsplanerna och mellan byarna går en slingrande landsväg, omgärdad av ett öppet och välhävdat odlingslandskap.

Nolbykullen i norr har varit ett landmärke som stuckit upp ur havet. Under järnåldern växte centralbygden fram vid bergets fot.

Jordarter och landhöjning

Kustområdet karakteriseras med en för länet flikig kust med flack topografi där Ljungan slingrande mynnar i havet (Lundqvist 1984:127).

Den sk. Höga kusten börjar i geologisk bemärkelse i söder vid Klockarberget och Nolbykullen (Sellinge, Gula kartan) Ett av de mest betydande stråken av isälvsavlagringar i den södra delen av Medelpad följer Ljungans nedre lopp. Den åsformade bildningen går i dagen och övergår i vidsträckta svallsediment invid kusten. I området kring Nolby och Skott Sund täcks isälvsavlagringen av de finkornigare delta- och svallsedimenten (Lundqvist 1984:131).

Kring Ljungan är idag i princip deltabildningen avslutad och den recenta utbyggnaden av deltat sker numera under vattenytan (Lundqvist 1984:137).

Riksintresseområdet vid Ljungan har de senaste 2000 åren förändrats genom områdets landhöjning och vi kan med hjälp av höjdkurvor följa landhöjningens förlopp. Tidigare bildade öar skyddade boplatsslägen i havsviken. Bördiga strandängar höjdes successivt ur havet och gav förutsättningar för jordbruk och boskapsskötsel.

I Medelpads kustland är landhöjningen ca 0,9 m/100 år (Baudou 1994:18). Vi kan iaktta de förhistoriska gravarnas placering och få kunskap om hur människan under olika tidsperioder har nyttjat landskapet. Områdets mångfald av fornlämningar från århundradena efter Kristi födelse till omkring 1200-talet, ger möjligheter att följa hur befolkningens anpassning och nyttjande av områdets naturliga förutsättningar har fortgått i mer än 1500 år.

Fornlämningar

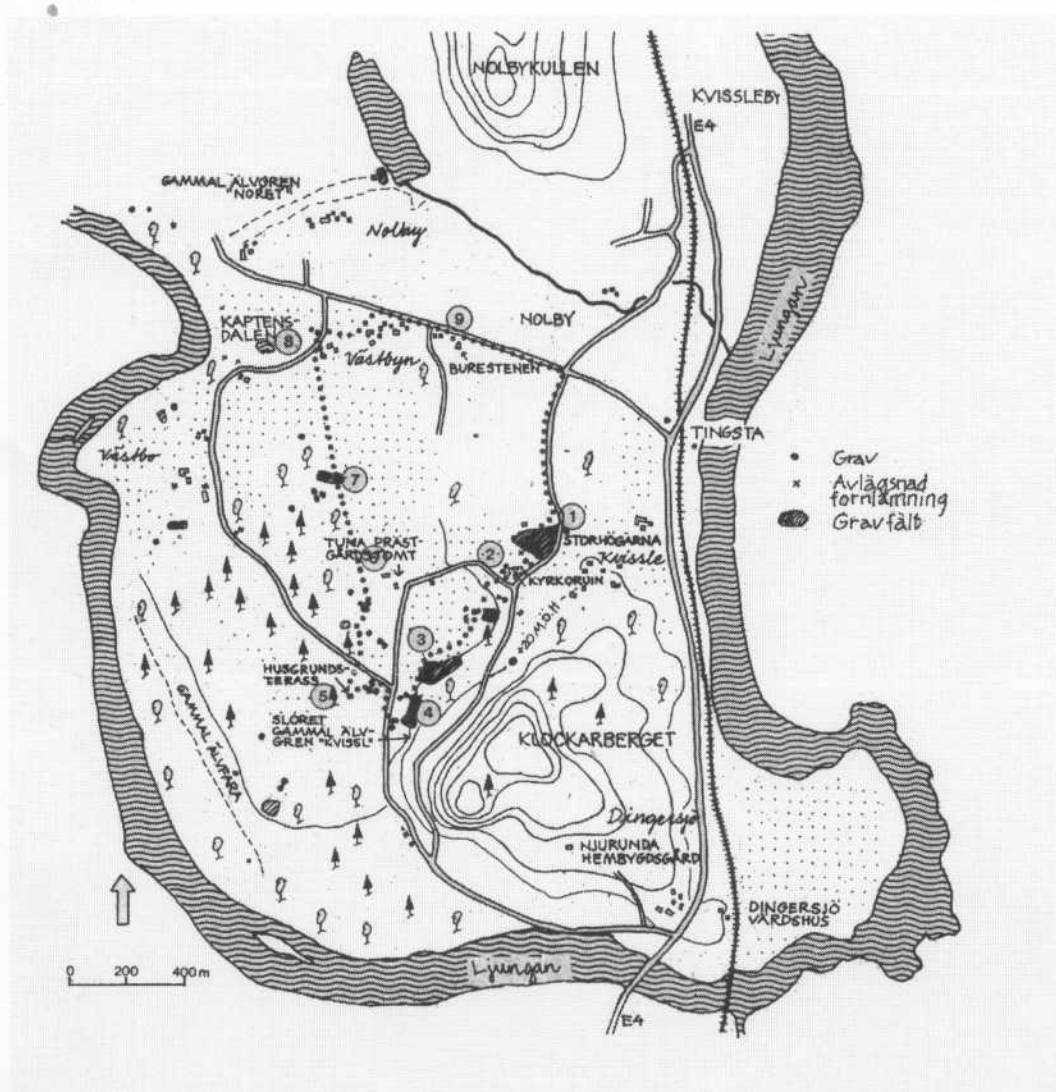
40 fornlämningslokaler är registrerade i området enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering 1987. Tillsammans består de av ca 114 separata anläggningar synliga ovan markytan (se Bilaga). Den vanligast förekommande fornlämningarna är gravar uppbyggda som högar respektive stensättningar. Gravarna ligger samlade i mindre grupper eller i gravfält. Gravarna med yttre begränsning i form av stenar, en sk kantkjedja, kan i allmänhet anses tillhöra den äldre järnåldern medan gravarna omgärdade av en ränna tillförs den yngre järnåldern (Sellinge 1977:202 f.f).

Under förhistorisk tid i Medelpad var det varit en sed att begrava de döda intill gården. Vi kan därför anta att ett flertal hus har funnits även om vi inte ser så många spår efter dem. Endast en husgrundterrass är registrerad, men indikationer på ytterligare boplatssytor förekommer. På husgrundsterrassen har en järnåldersgård varit uppförd. Gården var ett långhus avdelat i flera rum, förråd, kök, ladugård och stall, allt under samma tak. I samband med Läns museets Kulturhistoriska utredning med anledning av nysträckning av E4 (Länsmuseets Uppdragsverksamhet Rapport 1991:20), utfördes en fosfatkartering som påvisade förhöjda fosfatvärden strax väster om runstenen i Nolby. Förhöjda fosfatvärden är boplatssindikerande.

Jordbruk förekom under järnåldern men fortfarande utgjorde jakt och fiske en viktig del av näringslivet. På små markbitar odlades sädeslag som användes till gröt och bröd. En förutsättning för åkerbruk under förhistorisk tid var att gården skulle ha tillgång till boskap och gödsel.

Arkeologstigen

Genom ett samarbete mellan Medelpads fornminnesförening och Njurunda hembygdsförening anlades under 1960-talet en arkeologstig. Syftet var att ge en vägledning till besökare i det fornlämningsrika området. En ca 4 km lång stig leder förbi flera gravmonument från järnåldern, Kvissle kapellruin, en av Ljungans tidigare älvfåror samt runstenen *Burestenen*. Arkeologstigen som slingan kallas, tillhör ett av länets vårdade fornlämningsområden. Till Arkeologstigen finns även en informationsfolder med en karta som berättar om fornlämningarna och dess miljö. Området har under den senare delen av 1990-talet fått nya informationsskyltar och fornlämningarna vårdas enligt en vårdplan upprättad 1998. Tack vare den skötsel som utförs i området, informationen om området, såväl på skyltar som i foldern, är arkeologstigen av stor pedagogisk betydelse för förståelsen av järnåldern i området. Området är ett välbesökt rekreationsområde som har stor betydelse för såväl befolkningen i närområdet som för mer långväga besökare.

Arkeologstigen leder över 1000-2000 år gamla begravningsplatser och gårdar, i kanten av en gång frodiga våtmarker vid den gamla älvfåran. Vid varje markerad plats finns en informationsskylt.

Fornlämningarna inom riksintresseområdet vårdas årligen och området är ett välbesökt rekreationsområde för både lokalbefolkning och ditresta.

Fornlämningarna i riksintresseområdets närhet

Njurunda är den fornlämningsrikaste socknen i Medelpad. Strax öster om Kvissle-Nolby-Prästbolet området, på andra sidan om Ljungan, ligger Skottsund med ett stort gravfält omfattande 15 gravar. Den största graven har undersökts och innehållet i graven var mycket exklusivt. Den döde hade blivit gravlagd under 300-talet och bl a fått en fullständig vapenuppsättning, sax, pincett, kniv, kärl, glasbägare och ett påkostat bälte mm med i graven. Fynden i graven har motsvarighet i andra praktgravar i Skandinavien och visar genom sin datering att befolkningen redan under den här tiden var fast etablerade och hade vidsträckta kontakter med sin omvärld.

Fornlämningar, traditioner och byar i riksintresseområdet

Traditioner, by- och sockennamn kan berätta mycket om ett område. Som exempel kan platsen för Kvissle kapell nämnas som har en hel rad med traditioner. På 1920-talet sammanställde Emil Löfgren nio av dessa sägner som berättar följande:

1. Den första kyrkan i Njurunda var kapellet i Kvissle.
 2. Då det byggdes, hade socknen endast 16 bönder. Tuna och Attmar hörde då också till Njurunda.
 3. För lång tid tillbaka låg ett kapell i Kvissle och ett sö'r om Öjen i Näset. I Kvissle heter platsen "Kapellstuvan" och i Näset "Kapellsbacken.
 4. En annan att det varit s. k. sälhus på Birger Jarls tid.
 5. En gammal sägen förmäler, att i forna tider pilgrimsfärder anstälts hit.
 6. Den första prästen kallades Präst-Peder.
 7. Björn var kung i Njurunda. Han gjorde ett vikingatåg söderut och hade stor framgång, varför han förde med sig många krigsfångar hem. Dessa voro kristna. Genom dem omvändes folket i Nolby och Västbo och så blev kyrkan byggd.
 8. Den siste Njurundakonungen hette Sven i Tuna. Under hans tid uppkom strid mellan kristna och hedningar. Sven satte sig i spetsen för dessa och besegrade de kristna varefter kyrkan nedrevs.
 9. När ny kyrka skulle byggas, förlade man den i Helgom till Hellséns gård; men vad som byggdes den dagen nedrevs om natten, så att man fann, att det ej var Guds vilja att bygga kyrkan där
- (Grundberg 1996:87)

Även ortnamnsforskningen är en värdefull källa till kunskap om våra kulturmiljöer. I Hälsingelagen talas om *norðstigher till nyurundi*, "norrstigen till njurunda". Sockennamnet skrevs år 1314 *De nyurundum*. Efterledet *-und* kan tolkas utifrån två olika utgångspunkter. Dels med betydelsen försedd med något, och då skulle åsyftas Nolbykullen som utgör ett markant drag i socknens topografi. En annan tolkning är att efterleden har innebörden vatten. Många svenska sjönamn förekommer med detta efterled. Det är då möjligt att anta att namnet avser Ljungans mynningsvik, där även sockens rikaste och mest betydelsefulla förhistoriska miljö i ligger (Flemström 1979:123). Under medeltiden gick Norrstigen genom området. Längs Norrstigen färdades kungens och kyrkans män. För att komma över Ljungan, roddes man av bygdens bönder. Landsvägens möte med Ljungan fick alldeles säkert speciellt stor betydelse här. Fortfarande var båtarna de bästa transportmedlen och här kunde varorna lastas om. Även kyrkan och kungamakten hade intresse i området. År 1331 omnämns i ett brev, då ärkebiskopen i Uppsala Olov Björnsson och kungsåren i "Stor-Hälsingland", dvs fogdarnas överhuvud och kungamaktens ställföreträdare i Norrland, Johan Ingemarsson, haft ägor här, sannolikt p g a det rika fisket i Ljungan. (Grundberg 1996:96).

Analysen av de historiska kartorna över byarna Nolby, Västbo, Prästbolet och Kvissle visar att bebyggelsen idag i princip ligger kvar i samma lägen som vid karteringstillfället på 1700-talet med undantag då för Prästbolet som revs 1959. Den åkermark som dokument av lantmätare har senare kommit att expandera på bekostnad av ängsmarken. Även de gamla byvägarna i området har kvar av sin gamla karaktär och sträckning. Går man in till gårdarna kan man följa vägens äldre sträckning över gårdsplanen.

Kvissle

Invid E4 ligger idag en gravhög som är 38 m i diameter och 5 meter hög. Ursprungligen har det funnits tre **storhögar** här vid **Tingstagårdsbacken**. De monumentala gravarna vittnar om den gravlagdes betydelse och ställning i samhället. Två intilliggande gravhögar undersöktes i slutet av 1800-talet respektive år 1919 och båda gravarna innehöll framgent av glasbägare som genom den kraftiga

hettan i gravbålet hade smält samt ett förvaringskärl i brons där de brända var nedlagda. Kärl av brons tillverkades i Rehnlandet men kom via det norska **Vestlandet** till regionen. De undersökta gravarna dateras till 400-talet efter Kristi födelse. Platsen för gravarna har bl a beskrivits av Carl von Linné när han gjorde sin Lappländska resa. **Kvissl** är ett gammalt namn för älvgren. Ordet bildar också bynamnet Kvissle. Ett annat gammalt namn på älvgrenen är **Sloret**. Antagligen var älvgrenen seglingsbar ända in i medeltiden. Vid den västra kanten av bäckravinen ligger gravar från förhistorisk tid. Gårdarna i byn låg väl skyddade omgivna av bördiga marker som avsatts från älven.

Äldsta belägg för byn är i hjälpskattelängden år **1535**. Bynamnet skrivs Quysse 1535. I Elfsborgs lösen 1571 finns uppgift om tre brukare i byn; Jon Jönsson, Jon Mårtensson och Oloff Persson.

Bebyggelsen på fastigheterna Kvissle 3:46 och Kvissle 2:54 ligger på en höjd över dalgången, historiskt sett hade dessa gårdar en förnämlig placering överblickande dalgången och älvfåran. Fastigheten Kvissle 3:46 är avstyckad i två tomter varav den äldre jordbruksfastigheten har anor tillbaka till 1848, den andra tomten rymmer en villa i mexitegel av betydligt yngre ursprung. Den äldre mangårdsbyggnaden är renoverad och tillbyggd mot öst, på tunets södra sida är ekonomibygnader uppförda på 1950-talet.

Jordbruksfastigheterna ligger som ett **pärlband** på höjden med jordbruksmarker som sträcker sig i nordväst och nordostlig riktning. Idag hävdas markerna genom bete av får. Tidigare hade en av ägarna till Kvissle 3:46 hästar som gick på bete. Djurhållningen är även avläsbar i mängden ekonomibygnader som tillhör de stora mangårdsbyggnaderna. Det är en levande jordbruksbygd, som delar arealen med villabebyggelse från 1960-talet.

På slättområdet nordost om Kvissle 3:46 och 2:54, ligger fastigheten Kvissle 1:20, med moderniserad mangårdsbyggnad. På gårdens västra sida står en vacker äldre **födorådsstuga** med brokvist, samt en stor ladugårdsbyggnad uppförd i vinkel. Utanför gårdstunet ligger en liten timrad enkelstuga som troligtvis använts som bagarstuga. Fastigheten har en väl sammanhållen gårdsmiljö, närheten till dagens E4 kan anas men upplevs inte som alltför störande i den inramade gårdsmiljön.

Bagarstuga Kvissle 1:20

Prästbolet

Idag återstår endast ruinen efter **Kvissle kapell**. Det antas ha uppförts under 1100 eller 1200-talen och byggdes på en plats som tidigare varit en förhistorisk begravningsplats. Ett stenkast från kapellet ligger storhögarna, symbolen för järnåldersgårdens förfäderskult. Kapellet användes parallellt med sockenkyrkan i Njurunda och hade även begravningsrätt. Kapellet var litet, utvändigt bara 13,5 m långt och 7,5 m brett med ett långhus och ett smalare kor och byggt av delvis tuktad gråsten. Den arkeologiska undersökningen på 90-talet resulterade i att minst **16 gravlagda individer** påträffades i och invid kapellet samt många **kistspikar** efter ännu fler gravlagda. Många av de påträffade individerna var spädbarn och några av dem hade begravts efter att kyrkan ödelagts. (Grundberg 1996:88 f f). Kanske var detta en gårdskyrka till den storgård som redan etablerades under järnåldern och alltså en fortsättning av **religiösa ceremonier**, mässor och begravingar in i kristen tid.

Invid den gamla kustlandsvägen strax norr om kapellruinen finns ett stort antal gravar från järnåldern varav några är s k **storbögar**. I en av dessa gravar har en importerad **bronskittel** påträffats samt ett romerskt **solidus** från 364-375 e Kr.

Till höger; Norrlands största gravhög (40 m i diam). Idag omges gravfältet av öppen jordbruksmark men vi kan fortfarande ana den havsvik som sedan länge grundats upp.

Omkring 400 m sydväst om kapellruinen finns ett gravfält där **gravhögarna** ligger bara 10-12 m över havet. Gravarna kan, med tanke på landhöjningen i området, inte vara äldre än från 800-talet. Högarna är mindre och flackare än de äldre storhögarna. Många av gravarna i det här området omgärdas av en ränna. Rännan kan vara ett rituellt skydd för den döde eller för de levande. Dessa gravar är till skillnad från storhögarna inte manifesterande, kanske behövde man inte längre imponera på förbifarande och grannar.

Äldsta dokumentet om Prästbolet är från år **1426** och enligt 1543 års jordebok skattar herr Björn 26 mål i åker (Thulin 1906:114). Från och med år 1548 benämns hemmanet **Tuna** och detta namn finns kvar till år 1689 (Flemström 1979:123). Tunanamnet kan ursprungligen vara från järnålder. De betecknar centralorter i svealandskapen kanske i ett härad eller en betydelsefulla platser för statsmakten vilket passar bra här, där man kunnat färdas åt alla väderstreck.

I Tunabyen låg ofta handelsplatsen samt regionens administrativa och religiösa centra. Platsens betydelse och Tunanamnets historia är inte utrett. Idag kan vi bara konstatera att gården är lokaliserad mitt i järnålderns täta **fornlämningsmiljö**, vilket med all sannolikhet avspeglar platsens betydelse för den förhistoriska- och medeltida organisationen i Njurunda.

Ett **gravfält** finns ca 350 meter nordväst om Tuna gamla bytomt.

Det framgår av storskifteskartan över Prästbolet (akt 73, 1775) att åkermarken i huvudsak var samlad omkring gården. Ängsmarken sträckte sig norr och söder om gården. En fägata löper ut från gårdens tomt mot skogsområdet i väster som sambrukades med Västbo. Landsvägen genom Prästbolets gårdsläge har idag fortfarande samma sträckning som på kartan och sammanbinds med **Norrstigen** i en korsning strax söder om Kvissle kapell.

Prästbolet är idag omgivet av en **öppen dalgång** med vidsträckta jordbruksmarker. Många berättelser finns om gården bl.a. att **Karl XI** övernattat på prästgården under en norrlandsresa. Fram till 1932 fanns de flesta byggnaderna kvar men prästen hade då fått en ny bostad. Många i bygden hade gärna sett att den kulturhistoriska miljön med de gamla byggnaderna hade fått stå kvar och engagemanget för detta var starkt hos både privatpersoner och hembygdsrörelsen men tyvärr **revs Prästgården** på 1950-talet.

Den gamla vägen leder upp till Tuna gamla bytomt, platsen där prästgården en gång låg på höjd i den vida dalgången.

Gården hade en förnämlig placering på en liten höjd mitt i dalgången med fri sikt åt alla vädersträck. Prästboet 1:1 bestod utav ca 30 byggnader, idag finns endast en byggnad kvar, det är en sågtimrad ängslada som är placerad en bit österut om gårdstomten.

Alf Strandell, Västbo, har målat en bild över Prästgården efter ett fotografi taget från Nolbykullen omkring 1895. Gården bestod av närmare 30 byggnader.

Av funktionella skäl placerades ladorna ute i ängsmarken avskilt från gårdens kärnbebyggelse. Ladorna berättar om en tid då ängsmarkerna var en viktig resurs i jordbruket och tillgången på vinterfoder var avgörande för djurhushållningen.

I prästgårdens gamla lada förvaras fortfarande halm.

Ladan är enkel till sin utformning, med liggande sågat timmer, plankdörrar och små öppningar för ljus och luftinsläpp. Sadeltaket har renoverats och belagts med plåt. Markerna i dalgången brukas fortfarande och byggnaden har kvar sin funktion som förvaringsutrymme, dock är den i relativt dåligt skick. En del av dess östra fasad är trasig, dörrar hänger snett, knutarna är endast delvis inklädda med panel. Trots detta är det av stor vikt att det finns kvar byggnader som genom sin placering och funktion berättar om historiska jordbruksmarker. I synnerhet i detta fall då det är **den sista byggnaden** som finns kvar på Prästbolet.

Västbo

Gravfält och enstaka **gravar** ligger utspridda på små höjder och i skogsbrynet kring byn. När gravarna byggdes låg här en eller ett par gårdar, idag finns inga synliga lämningar efter dem. Kanske ligger den nutida bebyggelsen där de förhistoriska gårdarna låg.

Det äldsta skriftliga belägg för byn är från den 30 juni år **1439**. Byns namn skrivs då *wesboo* (Hellbom 1972:80). I Elfsborgs lösen 1571 finns tre brukare namngivna i byn; Oloff Skreddare, Jon Jonsson och Karin hussquinna. Enligt storskifteskartan akt 21, finns år 1763 **tre gårdar i byn**. Åkermarken var då i huvudsak samlad kring gårdarna och ängsmarken inom angränsande områden ner mot älven. Skogsmarken nyttjades gemensamt med Prästbolet. Landsvägen mellan Nolby och Västbo har idag mycket kvar av sin gamla sträckning, det är endast där vägen har gått över gårdsplanen som den har förändrats.

När man följer vägen i nordvästlig riktning från Prästbolet närmar man sig successivt centrum för jordbruket i bygden. Västbo 1:2 tillhör bygdens **storbonde**, gårdsbebyggelsen är utplacerad runt ett öppet gårdstun, som den gamla landsvägen slingrar sig igenom.

Bebyggelsemiljön på fastigheten Västbo 1:2 utgörs bl a av en mangårdsbyggnad i två våningar, som uppfördes 1903. Byggnaden är uppförd i restimmer och brädfodrad med stående panel. Mangårdsbyggnaden är tillbyggd i flera omgångar och har grundligt restaurerats. En mindre födorådsstuga är placerad i vinkel mot mangårdsbyggnaden, den uppfördes sannolikt någon gång under 1800-talet.

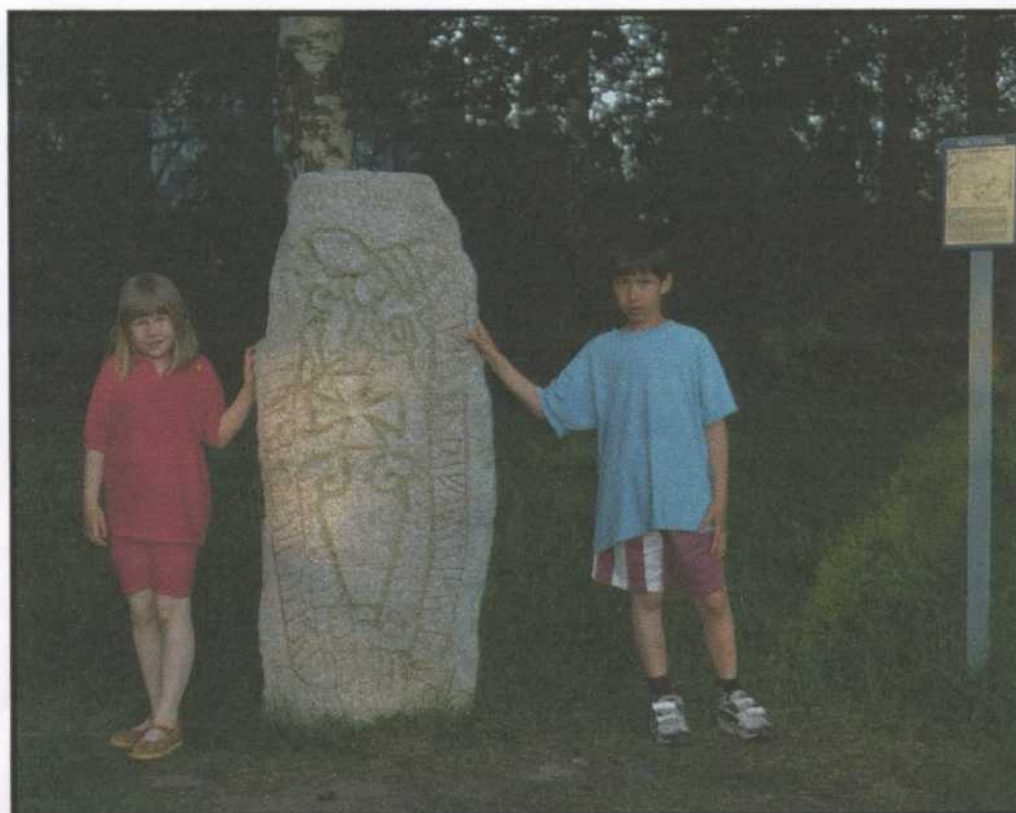
Födorådsstugan är uppförd som enkelstuga i 1 ½ våningsplan, stommen består av timmer som har brädfodrats med locklistpanel. Stugan har korspost fönster samt en entrédörr utformad som pardörr med **fiskbensmönstrad** dekor. Pardörren krönts upptill av ett rektangulärt överljus med spröjs. Födorådsstugan är orenoverad och har de ursprungliga byggnadselementen bibehållna.

På gårdstunets västra sida står en väl tilltagen ladugårdsbyggnad, som på 1930-talet byggdes på med en övervåning. Ladugården har även utökats med en tillbyggd sektion mot söder. På gårdstunets södra sida, något avskilt från den egentliga bebyggelsekärnan, står ett **timrat härbre** i 1 ½ våningsplan. Härbret var gårdens skattkammare, där man förvarade det dyrbara utsädet, spannmål, bröd, kött och fisk. Med tanke på brandfaran så placerades härbret en bit utanför själva kärnbebyggelsen. Med hänsyn till härbrenas användning krävdes en omsorgsfull timring. Dessa byggnader har ofta varit gårdens stolthet och därför underhållits väl. Så är även fallet med detta härbre, det är timrat med bilade stockar, och målat falurött. Entrén består av en grönmålad plankdörr, byggnaden vilar på en stengrund.

Nolby

Enligt traditionen kallas dalsänkan invid Ljungan **Kaptensdalen** och den ska ha fått sitt namn en gång när vattnet stod högre i älven än vad det gör idag. En skuta strandade då vid Bytjärnen och besättningen fick gräva sig ut till älven. Vid platsen ska även **gravhögar** ha legat enligt skrifter från 1500-talet. Gravhögarna är idag bortplöjda. På platsen hittades ett gravklot som sannolikt kommer det från de borttagna gravhögarna.

Invid landsvägen i Nolby står runstenen ”**Burestenen**”. I Medelpad finns 14 kända runstenar varav Buresstenen är den bäst bevarade och näst största. Runstenen är i granit och två meter hög. På stenen är de första Njurundabor vi känner till namnet omnämnda. Runstensens text lyder: *barksuain uk sihuastr uk friþi raistu stain þinsa. afti buri faþur sin. in farþaihn markapi* ” Bergsven och Sigfast och Fride reste denna sten efter Bure, sin fader. Men Fartegn märkte”. Ristningen består av två drakslingor som är sammankopplade upptill och nertill. Drakslingorna löper längs ristningens kanter och mitt på ristningsytan mellan drakslingornas huvuden och upprullade stjärtar är ett enkelt kors ristat. Det är möjligt att den Bure som omnämns på stenen är en ättling till stormanssläkten som resten storhögarna. En av gårdarna i Nolby ska också ha kallats ”Bures”.

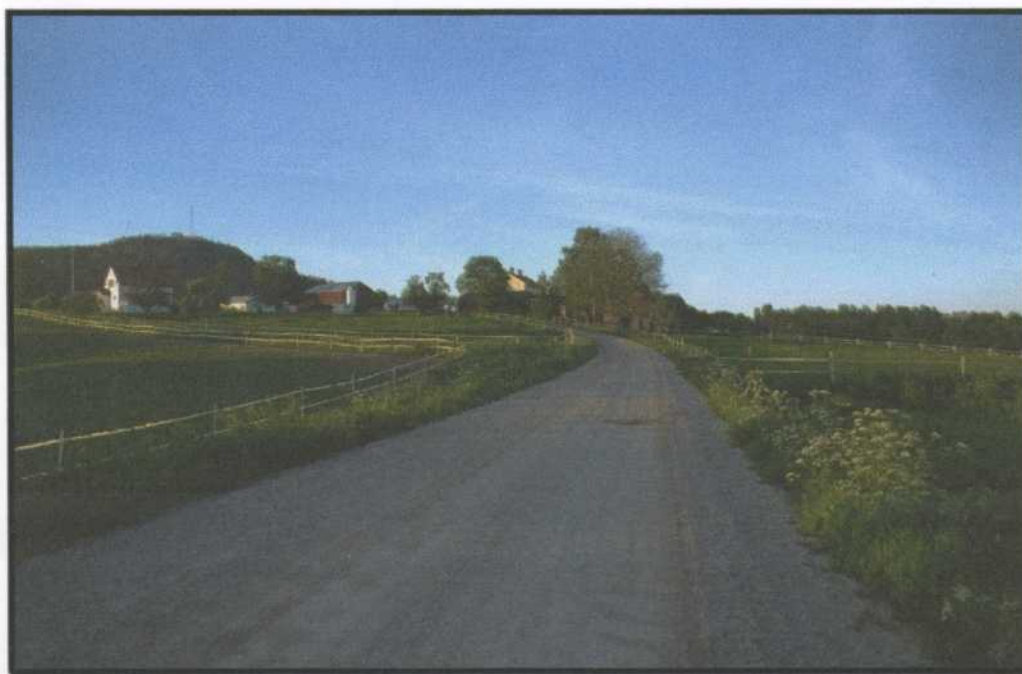

Carl von Linné skriver om sin Lappländska resa år 1732 att han band sin häst vid en runsten och därefter begav sig upp på Nolbykullen.

Äldsta skriftliga belägg för Nolby förekommer i ett brev den 5 februari **1467**. Bynamnet skrivs då *nordby* (Hellbom 1972:97). I Elfsborgs lösen 1571 finns sju brukare namngivna i byn; Oloff p(er)ss(on), Nils hakånss(on), Lasze olsson, Per and(er)sson, Nils Persson, Nils Larsson, Olof Månsson (Hellbom 1964:55). I bynamnet har förledet *Nor-* tolkats med betydelsen trångt sund (Edlund 1989:140). Enligt Algot Hellbom avses med förledet *Nor-* en havsvik av Ljungan (Hellbom 1985:33 f.f).

På storskifteskartan över byn (akt 79, år 1790) finns sju brukare i byn. Av bebyggelselaget att döma har tre gårdar fortfarande samma placering. Åkermarken ligger enligt kartan både norr och söder om gårdarna i by. Vägsträckningen genom byn har mycket kvar av sin gamla sträckning.

Om man följer den gamla **slingrande** vägen från Västbo norrut passerar man mindre gårdar utplacerade mellan odlingsmarkerna. Markerna hävdas genom hästbete samt som åker. Dalgången är öppen och man har god utsikt åt alla väderstreck. På en höjd i dalgången ligger Nolby 1:5, en vacker man-gårdsbyggnad i 2 ½ våningsplan med **snickarglädje** och glasveranda. Byggnaden uppfördes 1897 och på gårdstunets östra sida står en totalrenoverad korsbyggnad i 1 ½ våningsplan. I dalen söder om gården finns ett antal hästhagar. Över gårdstunet och i rak östlig riktning går den medeltida vägen som löper vidare mot de två tätt stående bebyggelsekärnorna vid Nolby 1:5 och 3:26.

Vägarna i området bildar ett finmaskigt nät som binder samman byar och gårdar. Vägarna är mycket gamla. De har idag i stort sett samma sträckning som på 1700-talet.

Riksintresseområdet under de senaste 50 åren

1973 beslutade Länsstyrelsen i Västernorrland att fastställa gränsen för fornlämningsområdet Prästbolet 1:1 m fl Njurunda socken. Med stöd av 3§ andra stycket och 4§ lagen om fornminnen (1942/350) föreskrev länsstyrelsen, att till fornlämningarna skulle höra det område som på den i ärendet bifogade kartkopian markerats. Inom detta området var det vid vite av ettusen kronor förbjudet att uppföra byggnader eller andra anläggningar samt att företa sten-, grus- eller jordtäkt eller motsvarande ingrepp i markytan.

Under 1970-talet anlades en **motocrossbana** på och invid några fornlämningar inom fastigheten Prästbolet 1.1. Aktiviteterna innebar att markområdet skadades och en arkeologisk undersökning utfördes av Länsmuseum 1981 av de kvarvarande resterna av en gravhög (nr 199) vid undersökning påträffades tre fragment av keramik, en järnten samt fragment av slagg. Den undersökta graven dateras till vikingatid. Vid samma tillfälle restaurerades även fornlämning nr 122.

Riksintresseområdet genomkorsas av en **kraftledning** som går i nord-sydlig riktning. I områdets södra del ligger i anslutning till kraftledningen ett ställverk.

I riksintressesområdets norra del finns en **travträningsbana**. Banan används idag endast sporadiskt.

Inför en planerad rätning av en kurva i **väg Y 332 U** utfördes 1997 en förundersökning av Länsmuseum Västernorrland efter ett beslut från Länsstyrelsen. Undersökningen föranleddes av vägrätningens närhet till fornlämningarna nr 134 och 140. Vid undersökningen grävdes totalt ca 130 m². Skörbränd sten, bränd lera samt ett kollager hittades.

Konsekvensen av en ny dragning av E4 inom riksintresseområdet

Landskapets helhet

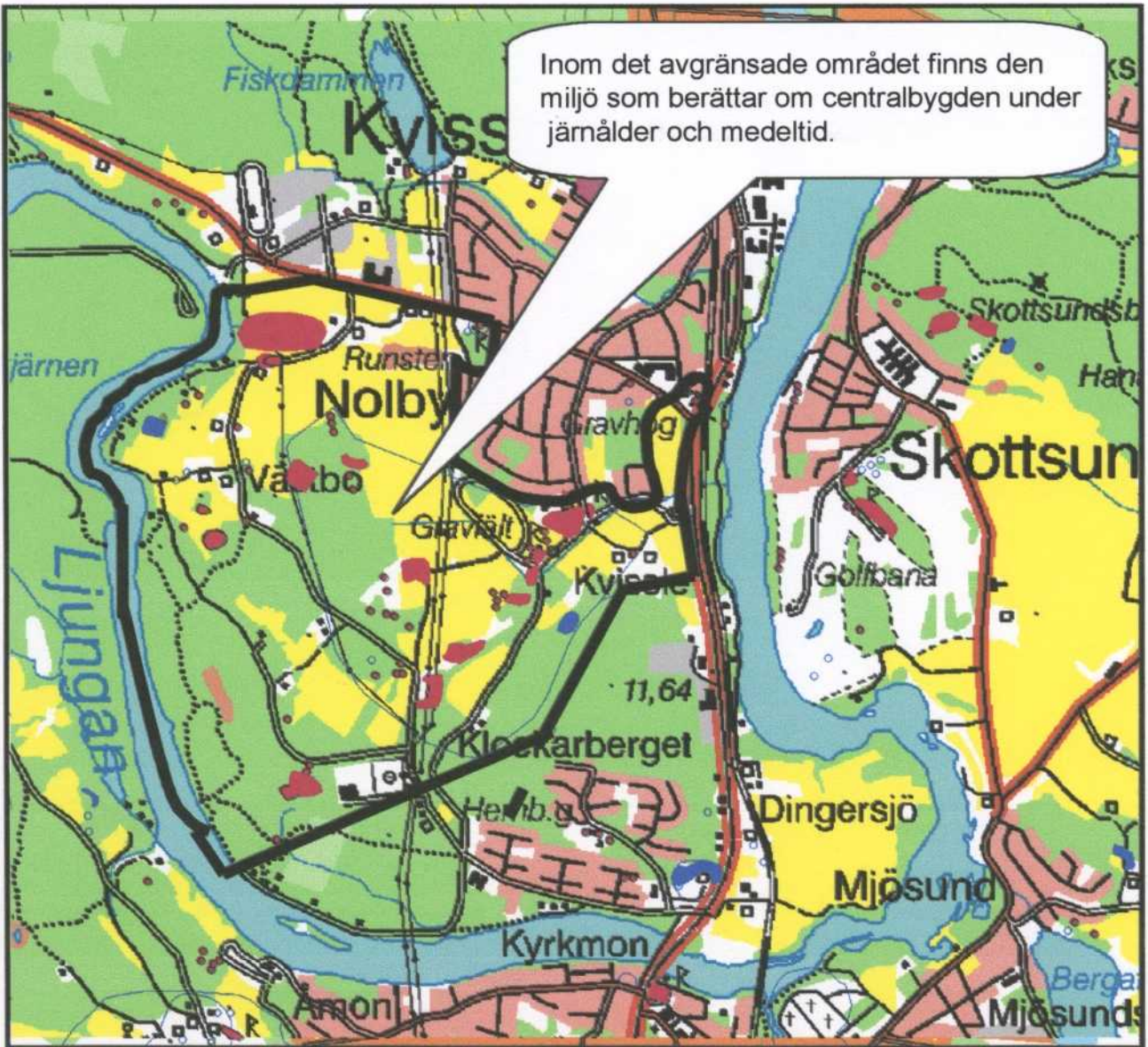
Riksintresseområdet bildar idag en helhet där en välbevarad kulturmiljö kan studeras med pedagogisk tydlighet. Riksintresseområdet saknar motsvarigheter norr om Dalälven med påtaglig karaktär som knutpunkt och centralbygd under järnålder och medeltid. På ingen annan plats i Sverige kan dessutom landhöjningsförloppet så tydligt iakttagas.

I helheten ingår dagens landskap med bebyggelse, odlingsmark och landsväg som slingrar mellan byarna men även namn, traditioner och berättelser. Områdets karaktär har starkt präglats av sin historia. I mer än 1000 år har området varit en politisk, religiös och ekonomisk centralbygd. I knutpunkten, där Norrstigen och Ljungan möttes, fanns människornas mötesplats, handelsplats och religiösa centrum. Denna centrala position har länge levat kvar. I områdets omedelbara närhet byggdes under medeltiden sockenkyrkan. På den norra sidan om Ljungan fanns även färjeläget för resande som skulle vidare längs Norrstigen. De senaste 150 årens industri- och samhällsutveckling avspeglas även i tillkomst av nya tätorter i Nolby, Kvissleby och Njurundabommen.

Miljön inom riksintresseområdet Kvissle-Nolby-Prästbolet har påverkats i mycket liten grad av människorna. Idag uppfattas området som en oas ett stenkast från dagens kommunikationsleder, E4 och ostkustbanan. I byarna Nolby, Västbo och Kvissle är gårdarnas lägen påfallande oförändrade sedan 1700-talet. Om- och tillbyggnader av bostadshus och ekonomibyggnader har skett men husens placering på tomterna kan vara medeltida. Över gårdsplanerna och mellan byarna går en slingrande landsväg som i karaktär och beskaffenhet kan vara medeltida. Odlingslandskapet kring byarna är öppet och välhävdad.

En vägsträckning genom riksintresseområdet skapar en barriäreffekt och delar miljön i två separata delar. Den idag synliga och upplevbara kopplingen mellan byarna, samt mellan byarna och deras resursområden; åkermark, slätterängar och betesmarker skulle gå förlorad. Vi kommer därför inte att kunna se de synkrona såväl som de diakrona sambanden eller förstå utvecklingen inom det resursområde som områdets människor disponerat under de senaste 2000 åren, med den föreslagna vägsträckningen.

Inom det avgränsade området finns den miljö som berättar om centralbygden under järnålder och medeltid.

Förhistoriska värden

De äldsta järnåldersgravarna etablerades i området århundradena efter Kristi födelse. Under järnåldern har riksintresseområdet och dess närmaste omgivning varit en plats av mycket central karaktär. Det geografiska läget vid mynningen av Ljungan, innebar att området var en av kuststräckans mest betydelsefulla handelsplatser. Här har människor mötts i handel och vid religiösa ceremonier. Här har även funnits en central administrativ funktion vilket Tunanamnet avspeglar, en funktion som kan ha sitt ursprung i äldre järnålder och sedan funnits kvar in i medeltid. Landhöjningen i hög grad påverkat landskapet och stora landarealer tillkom när den gamla havsviken grundades upp. Den härskande ätten visade genom placeringen av storhögarna betydelsen av väl synliga gravmonument. På utskjutande uddar manifesterade storhögarna den gravlagdes status och rang. Under den yngre järnåldern togs nya marker tas i anspråk och gravar byggdes invid den uppgrundade farleden. Vi kan ana oss till att behovet av mark var stort, gravarna ligger tätt, i vissa fall nästan på varandra. Runstenen i Nolby vittnar om stormannaättens fortlevnad och korset på stenen om ett tidigt kristnande.

Riksintresseområdets förhistoriska miljö avgränsas på följande sätt; Älven i sydväst-väst, Nolbykullen i norr och Klockarberget i söder. Inom två kärnområden Västbo-Nolby samt Kvissle-Prästbolet finns bebyggelsekontinuitet från århundradena efter Kristi födelse till medeltiden. Strandängar och skogsområden mellan dessa kärnområden kan ha nyttjats gemensamt av byarna.

I området Västbo-Nolby har under den äldre järnåldern ett flertal gårdar etablerats. De döda har gravlagts i högar och stensättningar i gårdarnas närhet. Inga storhögar är idag registrerade i området men en uppgift finns om att en storhög funnits i området. Under den yngre järnåldern har bosättningarna funnits kvar men fornlämningsbilden visar att även nya marker tagits i anspråk invid den uppgrundade havsviken. Marker var attraktiva för insamlande av vinterfoder till djuren. Sammantaget kan sägas att det inom kärnområdet finns en tydlig bosättningskontinuitet under hela järnåldern och gårdarna anpassats till att nyttjat de naturresurser som omgivningarna givit.

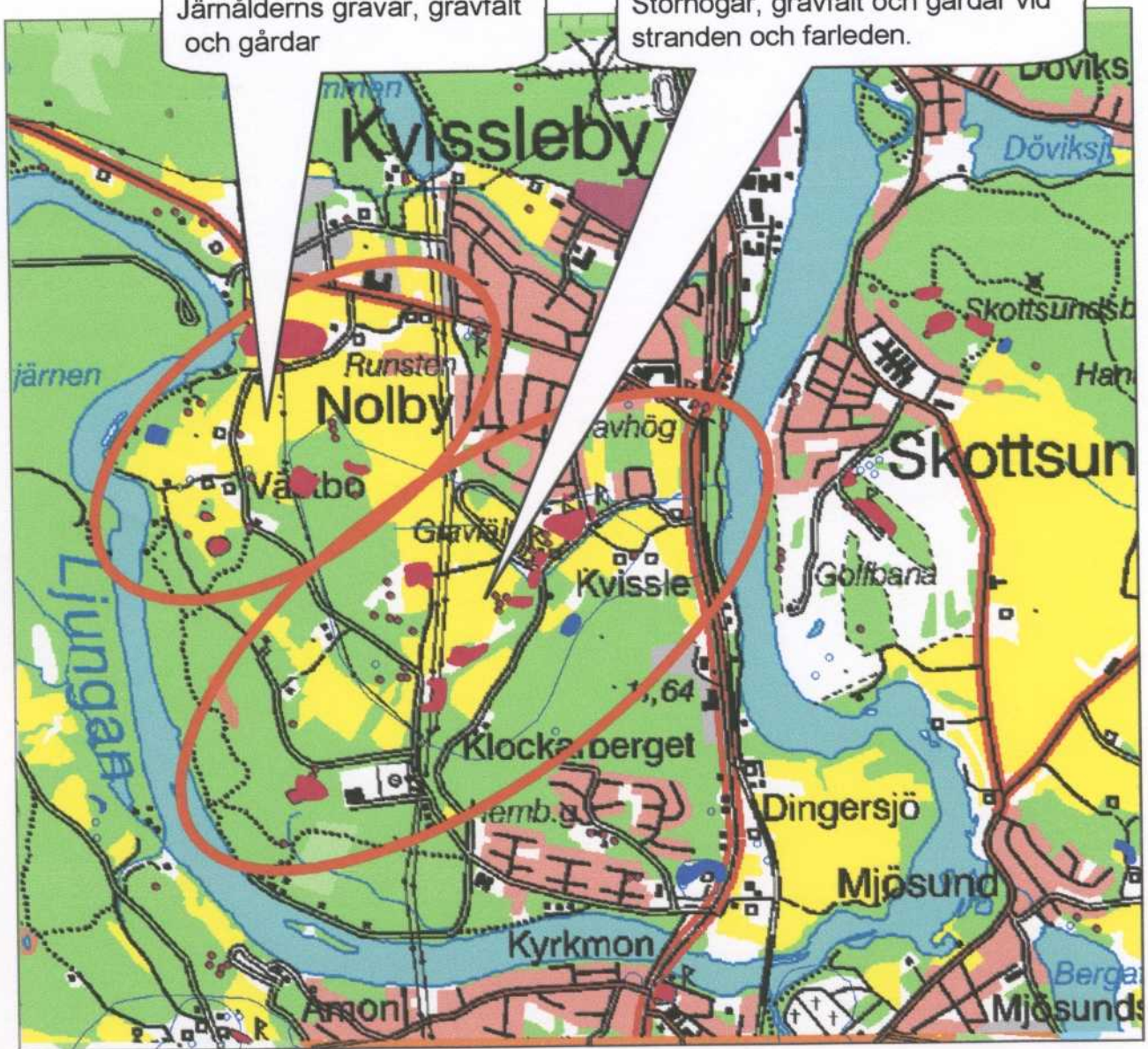
Även inom området Kvissle-Prästbolet finns en tydlig bostättningskontinuitet under hela järnålder. Gravarna i området har en tydlig koppling till strandlinjen. Under äldre järnålder byggdes många gravar som monumentala storhögar och under den yngre järnålder gravar av minder monumental karaktär. Även här har den uppgrundade havsviken haft stor betydelse för insamlandet av vinterfoder.

Både områdena ligger mitt i en dynamisk centralbygd under järnålder. Tack vare det ur strategiska läget vid Ljungan har stormannaklassen skapat en ekonomisk, politisk och religiös dominans där även omkringliggande områden ingått. De båda kärnområdena bör ses som en sammanhängande enhet, där vissa gårdar kan ha producerat jordbruksprodukter, textilier, redskap etc till andra som varit mera inriktade på t.ex. handel. Gårdarna har även varit sammanbundna i ett nätverk där de utövat gemensamma religiösa ceremonier, riter och fester.

En vägdragning genom riksintresseområdet innebär att helheten splittras upp och den sammanhållan centralbygden inte kan upplevas i framtiden. De manifesterande storhögarna från äldre järnålder hör i hop med omlandets fornlämningsmiljö och landskap från samma tid. I båda kärnområdena finns en tydlig bosättningskontinuitet under hela järnåldern och runstenen visar att stormannaättens funnits kvar under yngre järnålder. Centralbygdens helhet kan på ett unikt sätt upplevas inom riksintresseområdet och denna helhet skulle vid en vägdragning brytas för all framtid.

Järnålderns gravar, gravfält och gårdar

Storhögar, gravfält och gårdar vid stranden och farleden.

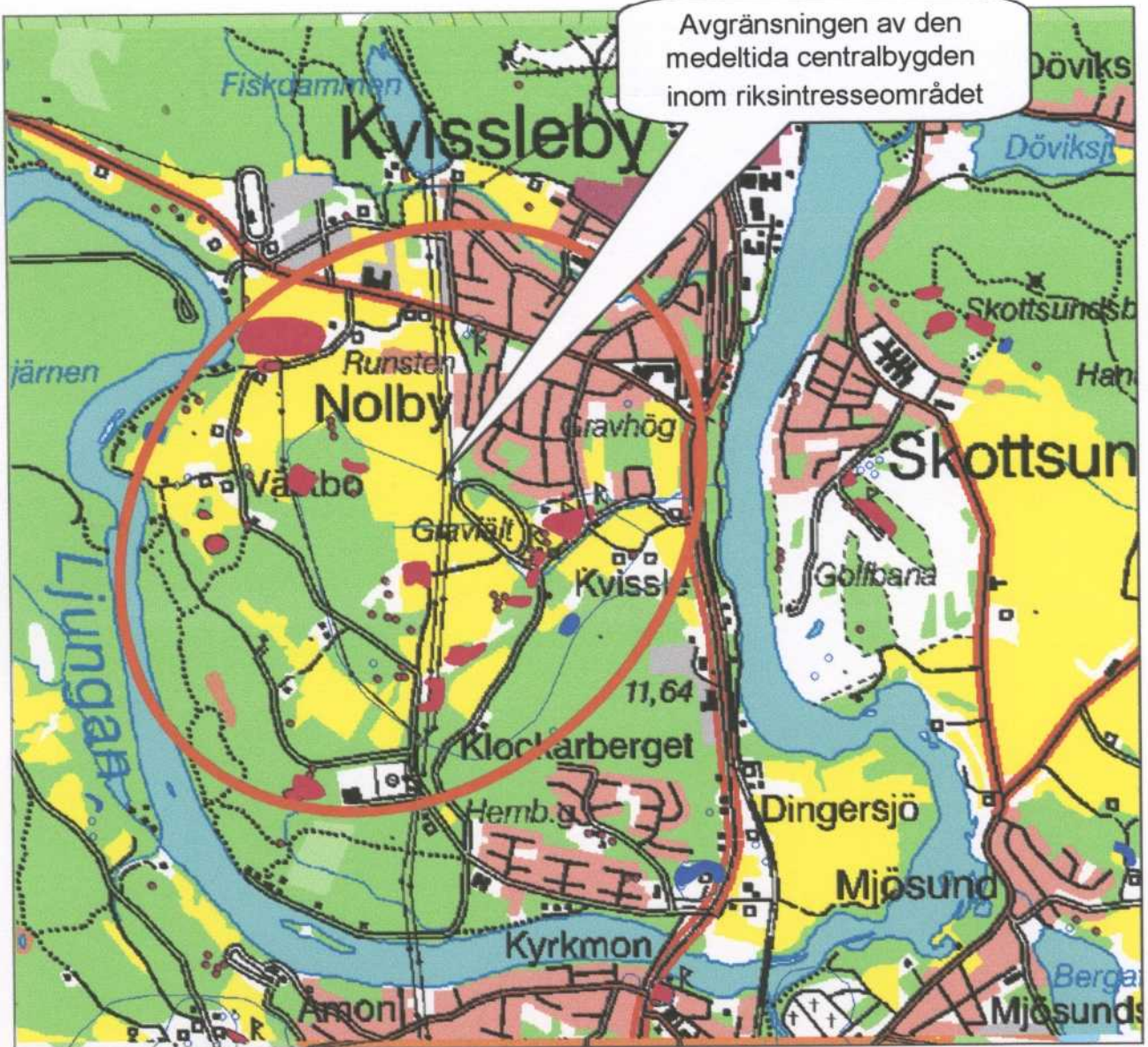
Medeltida värden

Inom kulturmiljön finns många indikationer på centralitet under medeltid och att traditioner och symboler varit betydelsefulla i strävan att hävda en central position. Kopplingen till religionen har varit väsentlig i detta sammanhang. Vid Ljungan hade ett maktcentrum funnits länge där de lokala stormännen manifesterat sin makt sina tillgångar och möjligheter inför sin omvärld. Denna tradition fortsatte under medeltid och det tydligaste tecknet på detta är Kvissle kapell. Ljungan var under förhistorisk tid den viktigaste kommunikationsvägen. Även under medeltid gynnades området kommunikationsmässigt genom att den enda landsvägen av betydelse i norrland, Norrstigen, gick genom området. Norrstigen passerade kapellet och runstenen och fortsatte sedan västerut mot Tuna socken. Tunanamnet som finns känt för Prästbolet tyder på att platsen haft en central administrativ funktion och haft stor betydelse för området. Att både kungen och kyrkan haft intresse i fisket i Ljungan berättar ett dokument från 1300-talet.

Avgränsningen för det medeltida kärnområdet visas på kartan nästa sida. Området avgränsas med älven i väster och söder, Klockarberget i öster och Nolbykullen i norr. I riksintressets medeltida kärnområde fick den nya religionen tidigt fäste och ett gårdskapell byggdes. Kanske var kapellbyggarna ättlingar till Bure som omnämns på runstenen, och ännu längre tillbaka, till de stormän som gravlagts i storhögarna. De gamla farbara vattenlederna igenom området hade under medeltiden grundats upp och Ljungan fick sin nuvarande sträckning. Den nya kommunikationsleden Norrstigen fick istället mycket stor betydelse för området som fortfarande var en viktig medeltida mötesplats för handel, religiösa ceremonier och central administration. Byarna Västbo, Nolby och Prästbolet har alla belägg från 1400-talet, Kvissle från 1500-talet. Byarnas bebyggelselagen är ålderdomliga liksom de vägar som sammanbinder gårdarna och byarna med varandra. Vi kan ana oss till byarnas gemensamma arbete i att bygga hägnader, husdjursavel, giftemål, religiösa ceremonier mm.

En vägdragning genom det medeltida kärnområdet skulle innebära att området splittras upp och centralbygdens idag påtagliga karaktär gå förlorad. Betydelsefulla faktorer för områdets karaktär är den långa bosättningskontinuiteten, områdets betydelse som centrum för handel, religion och politik, ålderdomliga bebyggelselagen och vägar samt det idag öppna och välhävdade landskapet.

Avgränsningen av den medeltida centralbygden inom riksintresseområdet

Referenser

- Baudou, E. 1994
 Edlund, L-E 1989
 Flemström, B. 1979
 Grundberg, L. 1996
 Hellbom, A. 1964
 Hellbom, A. 1972
 Hellbom, A. 1985
 Hülphers, A. 1771
 Johansen, B. 1997
 Lundqvist, J 1987
 Selinge, K-G. 1977
 Selinge, K-G. 1985
 Thulin, G. 1906
- Norrlands förhistoria.
 Saga och Sed
 Ortnamn i Medelpad. En översikt av Bertil Flemström.
 Kvissle kapell i tro och tradition-nya rön om en gammal ruin
 Medelpad 1571 Elfsborgs lösen. Utgiven av Medelpads Fornminnes
 förening
 Medelpads äldre urkunder. Det gamla Medelpad nr 8. Sundsvall
 Oknytt årgång 6. Nr 3-4
 Samling till en beskrivning öfwer Norrland. Första samlingen om
 Medelpad. Västerås.
 Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap. Stockholm Studies in
 Archaeology 14
 Sveriges Geologiska Undersökningar Nr 55 Beskrivning till jordarts
 kartan över Västernorrlands län och förutvarande Fjällsjö k:n. Uppsala
 Västernorrlands förhistoria
 Skottsund. An Early Iron Age Grave in Medelpad. In Honorum Evert
 Baudou. Archaeology and Environment 4. Dep. of Archaeology Umeå
 universitet.
 De Ecklesiastika boställen II Västernorrlands län. Stockholm.

Kulturhistorisk utredning med anledning av nysträckning av E4 inom Njurunda socken och Sundsvalls stad. Läns museet Uppdragsverksamhet Rapport 1991:20. Läns museet Murberget

Skötselplan och kort beskrivning av Kvissle-arkeologstig. Läns museet Västernorrland. Avdelningen för kulturmiljövård och dokumentation. Rapport 1998:2

Arkeologstigen Vid Kvisslet i Njurunda. Järnålder-Medeltid-Historisk tid.
 Läns museet Murberget/Länsstyrelsen/Sundsvalls museum.

Ekonomiska kartor 177 15, 177 16.

Fornminnesregistret över Njurunda socken

Lantmäteriverket i Härnösand:

Akt 1 Njurunda socken. Sockenkartan av Stenklyft år 1716

Akt 49 Kvissle by, Njurunda. Storskifte 1778-1779. J.J. Stagnell

Registrerade fornlämningar

Sammanställning över registrerade fornlämningar inom riksintresseområdet enligt Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering 1987.

114

Grav samt undersökt och borttagen grav. 15 m h ö. Fastighet Kvissle 2:54 och 2:77

- 1) Hög 38 m i diam och 4,5 m h.
- 2) Undersökt och borttagen hög 1916, pga ostkustbanans utbyggnad. Bronskittel m brända ben. Lerkärlsfragment, ben pil spets, glasklumpar, björnklor, brända ben mm.

115

Hög rest av 1964, 1987 helt borta. 5 m ö h.

116

Runsten. 30 m ö h. Invid gamla vägar med hålvägskaraktär.

117

Gravfält 15 m ö h.

- 1) Hög 11 m diam, 1,5 m h
- 2) Hög 9 m diam och 1,8 m h.
- 3) Hög 6 m diam 1 m h
- 4) Stensättning rund 6 m diam 0,3 m h övertorvad
- 5) Stensättning kvadratisk, 4x4m 0,4 m h. Kantkjedja
- 6) Stensättning, rund 5 m diam 0,3 m h

118

Gravgrupp 20 m ö h. N V om nr 118 är sten och blockfria ytor. Jämna och naturliga plåtåer, möjligen röjda.

- 1) Hög, 6 m diam, 0,5 m h. Kantkjedja
- 2) Stensättning rund 4,5 m diam och 0,2 m h. Kanträna (graven beläget högst av de tre gravarna)
- 3) Hög, 5 m diam och 0,5 m h. Kanträna otydlig.

119

Gravgrupp 15 m ö h. Båda gravarna otydliga.

- 1) Hög, 7 m diam, 0,7 m h. Ev gles kantkjedja?
- 2) Hög 7 m diam 0,5 m h. Mittblock?

120 (nr 120:1 sammanhör ev med nr 121)

Gravgrupp 15 m ö h.

- 1) Hög, stensättningslikn. 6 m diam och 0,4 m h. Antydning till kanträna.
- 2) Stensättning? Närmast rund 8 m diam och 0,2 m h. Ev naturbildning
- 3) Stensättningslikande bildning(?) rund, 5 m diam 0,4 m h. Sannolikt naturbildning.

Gravfältet består av 11 högar och en terrassering

Högarna är 6-14 m i diam och (i regel 10-14) och 0,6-1-3 m h. De flesta har kanträna varav två med tydlig brygga över kantränan.

Terrasseringen 15x5 m 0,4 m h. Ev odlingsterrass. Ytterligare terrasslikn yta 20x10 m i omr NÖ del, kan vara odlingsyta.

121

Gravfält 20 m ö h. 1 hög och 4 stensättningar

Hög, 7 m diam och 0,6 m h. Kanträna

Stensättningarna är 3,5-4 m diam och 0,1-0,3 m h. Den största är högliknande. Samtliga har helt eller delvis kantränan.

122

Grav 15 m ö h. Möjligen ytterligare fornlämningar i det närliggande området.

Hög, 10 m diam och 1,2 m h.

123

Kyrkoruin med ödekyrkogård?. 10 m ö h.

124

Gravgrupp 10 m ö h.

1) Hög 14 m diam och 1,1 m h.

2) Hög ca 11 m diam och 0,4 m h.

3) Hög(?), ca 10 m diam och 0,2 m h. Helt överplöjd.

125

Gravfält 10 m ö h. I mellersta delen av gravfältet är ett tomrum utan synliga anläggningar. Äldre odlingspår i form av terrasskanter och låga vallar. I en av högarna har följande fynd påträffats; bronskittel, en brons sölja, romerskt guldmynt år 364-378, guldfingerring, smält glas (SHM 6772).

Gravfält består av 7 högar och 2 runda stensättningar.

Högarna är 10-40 m diam och 0,3-6 m h. Den största högen har kanträna.

Stensättningarna är 4-8 m diam och 0,1-0,2 m h.

ÖNÖ om landsvägen ytterligare en hög, 35 m diam och 4-5 m h. På toppen en klumpsten. Ev resta av kantkjedja runt högen.

126

Grav 10 m ö h.

1) Hög 12 m diam och 0,5 m h. Helt överplöjd.

2) ca 10 m diam och 0,2-0,3 m h. Helt överplöjd. Otydlig sannolikt fornlämning.

Ytterligare svaga förhöjningar i åkern N-Ö om 126. Möjl. Fornlämningar.

Sidenblad h anger år 1868 "5 genom odling plattade och förstörda högar" vid Prestängen. Möjl. avses nr 126, ev 125. Hallström pekar år 1924 ut platsen som nr 126.

128 Stensättninglikn bildning –blå mark

129

Sentida bebyggelse lämning 20 m ö h. –blå mark

130

Gravfält med husgrund 10 m ö h.

Gravfält med 3 högar, 1 rund stensättning samt 1 grundläggning

Högarna är 12-14 m diam och 1-1,2 m h. Samtliga delvis bortgrävda.

Stensättning 7 m diam och 0,3 m h. Svag kanträna.

Grundläggning i områdets centrala del 16x6 m.

131

Gravgrupp 10 m ö h. Har troligen hört ihop med nr 200.

- 1) Hög 8 m i diam och 0,5 m h. Flack och stensättningsliknande. Gravklot i mitten med kors inristat. Klotet påträffat i samband med plöjning intill graven.
- 2) Hög ? 12 m diam och 0,3-0,4 m h. Helt överplöjd
- 3) Hög, rest av (?) flack och stensättningsliknande. 8 m diam och 0,5 m h. Delvis bortodlad samt de kvarvarande delarna täckt med odlingssten 1987.
- 4) Hög ? nu ca 5 m diam och 0,3 m h. Helt överplöjd. Osäker.

134

Gravfält 10 m ö h.

Gravfältet består av 7 högar och 6 stensättningar

Högarna är 6-12 m diam och 0,5-1,2 m h. Alla med kanträna.

Stensättningarna är 4-8 m i diam och 0,2-0,5 m h. Övertorvade. En med ett gravklot. Två har tydlig kanträna. En är kraftigt ytskadad och därmed osäker. Möjligen finns ytterligare gravara inom gravfältet.

135

Gravfält 10 m ö h.

138

Gravfält 30 m ö h.

Gravfältet består av 4 högar och 1 kvadratisk stensättning.

Högarna är 5-8 m i diam och 0,4-1 m h. En flack och stensättningsliknande gravhög har kantkjedja.

Stensättningen är 3,5 i sidan och 0,1 m h.

N om gravfältet finns tre röjningslämningar invid block.

139

Grav 20 m ö h.

Hög 5 m i diam och 0,6 m h.

140

Gravgrupp samt husgrundsterrass

- 1) Hög 8 m i diam och 0,8 m h.
- 2) Hög 6 m i diam och 0,7 m h. Delvis kanträna
- 3) Hög 6 m i diam och 0,5 m h.
- 4) Husgrundsterrass 47x10 m och 0,2-0,4 m h.

141

Gravgrupp 15 m ö h

1) Hög 11 m i diam och 1,4 m h. Klotformad mittsten(?). Kanträna

2) Hög 8 m i diam och 0,7 m h. Kanträna

142

Gravfält 15 m ö h.

Gravfältet består av 7 högar och 6 runda stensättningar

Högarna är 6-9 m i diam och 0,5-1,0 m h. Högen längst i Ö har kanträna.

Stensättningarna är 4-6 m i diam och 0,2-0,3 m h. En har delvis kanträna.

Gropar i gravfältets NNv och SÖ del. Möjligen spår efter bosättning.

143

Borttagna gravar 15 m ö h

1) Hög 6 m diam och 0,4 m h.

2) Stensättning 3,5 m i diam och 0,1 m h(?) Kanträna.

1987 konstaterade ett grustag på platsen och två schakthögar, möjliga rester efter gravfyllningen.

144

Gravfält 20 m ö h

Gravfältet består av 5 högar.

Högarna har sannolikt varit 5-20 m i diam och 0,5-1,5 m h. Samtliga skadade, igenväxt med träd, lövsly, sopor och skrot.

145

Grav 15 m ö h

Hög(?) 7 m i diam och 0,5 m h. Igenväxt. Möjligen hört samman med 144?

147

Uppgift om bortodlade gravar och fyndplats för gravklot. 10 m ö h.

Inom området äldre uppgifter om gravhögar och gravklot.

Gravklotet

Enligt Ekdahl 1833 kallas gravklotet "pröfwostenen". Sidenblad, 1868, uppger att "N från Västbo vid vägen har för en längre tid sedan, tagit s från toppen af en hög, som raserats, en bredt äggformig ankarsten". Enligt Sidenblad uppsattes stenen "på en fot af stenar på en liten gräsplan vid vägen byn och Nolby, ungefär 200 fot från grinden mellan byarna".

Kaptensdalen

Enligt Löfgren 1922: En skuta har strandat i myren (Bytjärnen) och besättningen grävde sig ut (därav namnet).

Högarna skulle vara enligt folktraditionen där en jätte hade sina fötter när han låg med huvudet invid runstenen. Inga lämningar har registrerats vare sig 1964 eller 1987.

152

Grav höjd m ö h ?

Hög 20 m i diam och 1,3 m h.

153

Grav 10 m ö h

Stensättning 5 m i diam och 0,3 m h. Kanträna

198

Gravgrupp 20 m ö h

1) Hög 7 m i diam och 0,6 m h.

2) Hög 6 m i diam och 0,5 m h. Kantkjedja

3) Stensättning 10 m i diam och 0,5 m h. Kantkjedja

Mindre förhöjningar finns i området samt dessutom ett mindre odlingsröse.

199

Undersökt och borttagen grav 15 m ö h.

Hög 8 m i diam och 0,8 m h.

200

Gravfält 10 m ö h

Gravfältet består av ca 8 stensättningar

Stensättningarna är 5-8 m i diam och 0,1-0,5 m h. Två har mittstenar(?). Tre har kanträna. I gravfältets S del finns en grund efter en lada.

Ursprungligen kan 200 och 131 hängt samman.

299

Grav

Hög 6 m i diam och 0,5 mh. Kanträna. VNV om graven en plan yta möjligen för bosättning eller odling

460

Bebyggelselämning efter gårdstomt 15 m ö h.

Tuna gamla tomt.

1 grund efter boningshus samt tre grunder efter uthus och markröjda ytor.

461

Bebyggelselämning

Sentida torp bestående av två grunder efter boningshus, en uthusgrund, en källargrop samt en höglignande lämning och markröjda ytor.

462

Grav rest av(?) 15 m ö h.

Hög (oläsligt)

497

Lösfynd av holkyxa i järn. Påträffad i Kvitselby isaband med plöjning invid Kvisslehögarna.

502

Grav 40 m ö h

Hög 6 m i diam och 0,5 m h.